

tırmayacak derecede güzel olduğundan bahsedilmesi Esad Efendi'nin ifadesinin doğru olmadığını ortaya koymaktadır. Kaynaklarda Buhûrîzâde künyesiyle anılan başka hânendeler de bulunmaktadır. Meselâ Evliya Çelebi'nin "nevzuhûr hânendeler" başlığı altında sıraladığı sanat-kârlar arasında Buhûrîzâde Hâfız lakaplı bir müşikişinasın adı geçmektedir. Ancak onun Mustafa İtrî Efendi olması mümkün değildir. Zira *Seyahatnâme*'nin ilk cildi 1631 yılında yayılmıştır. İtrî ile karıştırılan önemli bir isim de Buhûrîzâde lakabıyla tanınan Sümbülî şeyhi, şair ve müşikişinas Abdülkerim Efendi'dir (ö. 1192/1778). El yazması güfte mecmualarında çoğunlukla Buhûrîzâde-i Sâni adıyla bazı dinî bestelerine rastlanan Abdülkerim Efendi Eyüp'teki Şah Sultan Sümbülî Tekkesi şeyhlerindendir. Kantemiroğlu'nun *İlmü'l-mûsikî ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi* adlı eserlerinde sözünü ettiği hârende Buhurcuzâde'nin Mustafa İtrî Efendi olması mümkündür.

Sade ve açık ifadelerle yazdığı manzumelerinden İtrî'nin güçlü bir şair olduğu anlaşılmaktadır. Şuarâ tezkirelerinde ve güfte mecmualarında na't, gazel, muamma, tahmîs, nazîre, tarih ve kıtalarının yanı sıra hece vezniyle yazılmış türkülerine de rastlanmaktadır. Muamma hallinde de üstad olduğu belirtilen İtrî'nin şairliği üzerinde, manzumelerine tahmîs ve nazîreler yazdığı çağdaşı ünlü şair Nâbî'nin tesiri olduğu kanaati yaygındır. *Sâlim Tezkiresi*'nde sözü edilen divanına ise bugüne kadar rastlanmamıştır. Ayrıca İtrî mahlasıyla mecmualarda görülen şiirlerin hepsinin ona ait olmadığını, bu mahlası kullanan ve 1035'te (1626) vefat eden Mehmed adlı bir başka şairin de bulunduğunu belirtmek gerekir.

Mustafa İtrî Efendi aynı zamanda ta'lik hattında söz sahibi bir hattattır. Bu sahadaki hocası, ta'lik üstadı Tophânîli Mahmud Nûri Efendi'nin talebelerinden Siyâhî Ahmed Efendi'dir. Sadettin Nüzhet Ergun, Halil Edhem Arda'nın özel kütüphanesinde bulunan *Hâfız Post Mecmuası* hakkında bilgi verirken bu mecmuaya İtrî'nin ta'lik hattıyla yapmış olduğu bazı ilâvelerden bahseder (*Antoloji*, I, 50, 133).

İtrî'nin bir müşikişinas olarak asıl önemli yönü bestekârlığıdır. Türk müşikisinin cami, tekke ve klasik müşiki alanlarında peşrev, saz semâisi, kâr, beste, semâi, âyin, na't, durak, tevşih, tekbir, salâ ve ilâhi olmak üzere hemen her formunda

eser vermiş nâdir sanatkârlarından olan İtrî'nin eserleri alışılmışın dışında bir melodi örgüsüne sahiptir. Çoğunlukla Fuzûlî, Nev'î, Şehrî, Nâbî gibi şairlerin ve arkadaşları Nazım'ın manzumelerini, nâdir olarak da kendi güftelerini bestelemiştir.

Dinî eserleri içinde özellikle cami müşikisinin şaheserleri arasında bulunan segâh tekbiri ve salât-ı ümmiyyesi, küçük bir ses alanı içerisindeki büyük ifade gücünün çarpıcı örneklerindendir. Ayrıca mevlevîhânelerde âyin-i şeriften önce okunan, sözleri Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'ye ait olan ve "Na't-ı Mevlânâ" adıyla bilinen rast na't sağlam melodik yapının olgun bir göstergesidir. Öte yandan âhenkli bir ses örgüsüyle işlenen segâh âyini de Mevlevî âyinlerinin en güzel örneklerindendir. Klasik Türk müşikisi alanında ise Hâfız-ı Şîrâzî'nin, "Gülbün-i iyş mîdemed sâki-i gül'îzâr kû?" mısraıyla başlayan Farsça gazeli üzerine bestelediği nevâ makamındaki kârı bu formun şaheserleri arasında yer alır. Kârların çoğunlukla terennümle başlamasına karşılık burada doğrudan güfteye girilmesi de eserin bir diğer özelliğidir. Ayrıca "Câm la'lindir senin âyine rûy-i enverin" mısraıyla başlayan hisar bestesi, "Her gördüğü perîye gönül mübtelâ olur" mısraıyla başlayan bûselik bestesi, "Gamzen ki ola sâki-i çeşm-i siyeh-i mest" mısraıyla başlayan bestenigâr bestesi, "Dil-i pür ıztırâbım mevce-i seylâbdır sensiz" mısraıyla başlayan hisar ağır semâisi ile Nef'î'nin, "Tütü-i mûcizegüyem ne desem lâf değil" mısraıyla başlayan güftesine yaptığı segâh yürük semâisi klasik Türk müşikisinin en seçkin eserlerindendir.

Mehmed Esad Efendi *Atrabü'l-âsâr*'da onun binin üzerinde murabba, nakış ve kâr bestelediğini söyler. Mûberka, necd, rekb, selmek gibi bugün tamamen unutulmuş makamlardan çok kullanılan meşhur makamlara kadar bestelediği eserlerine çeşitli el yazması güfte mecmualarında rastlanmaktaysa da günümüze bunlardan çok azı ulaşabilmiştir. Yılmaz Öztuna onun zamanımıza ulaşan kırk iki, Ekrem Karadeniz ise kırk dokuz eserinin listesini verir. Camilerde cumhur müezzinliği çerçevesindeki birtakım uygulamaların ve bunların müşikiyle ilgili düzenlemelerinin, teravih namazı esnasında makam değiştirme kurallarının da İtrî tarafından konulduğu genellikle kabul gören rivayetler arasındadır.

İtrî'nin İstanbul surları dışında oturduğu, çiçek ve meyve meraklısı olduğu, bahçe işleriyle uğraşmaktan zevk duyduğu

ve kendisine İtrî mahlasının bu sebeple verildiği, "Mustâbey" armudunun da onun tarafından yetiştirildiği kabul edilmektedir. Yahya Kemal Beyatlı "İtrî" adlı şiirinde, onun Türk müşikisindeki yerini dile getirmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 634; Mücib, *Tezkire*, İÜ Ktp., TY, nr. 3913, s. 28; Safâî, *Tezkire*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2549, vr. 229^{a-b}; Kantemiroğlu, *İlmü'l-mûsikî*, I, 106; a.mlf., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, Ankara 1979, II, 242; Belîğ, *Nuhbetü'l-âsâr*, İÜ Ktp., TY, nr. 1182, vr. 62^b-63^a; Şeyhî, *Vekâyiü'l-fuzalâ*, s. 468-469; Sâlim, *Tezkire*, İstanbul 1315, s. 479-481; Esad Efendi, *Atrabü'l-âsâr*, İÜ Ktp., TY, nr. 6204, vr. 7^b-8^a; a.e. (nşr. Veled Çelebi, *Mekteb Mecmuası*, sy. 2, İstanbul 1311), s. 79-81; Müstakimzâde, *Tuhfe*, s. 745-746; Mustafa Safvet, *Nuhbetü'l-âsâr*, İÜ Ktp., TY, nr. 6189, vr. 81^b; Tevfik, *Mecmûatü't-terâcim*, İÜ Ktp., TY, nr. 192, vr. 71^b; *Sicill-i Osmani*, I, 483; Rauf Yektâ, "İtrî", *Türk Musikisi Klasiklerinden Mevlevî Âyinleri*, İstanbul 1934, II/7, s. VII-VIII; a.mlf., "İtrî'nin Medfeni", *Tevhîd-i Efkar*, İstanbul 20 Kânunusânî 1922/21 Cemâziyelevvel 1340, s. 3; a.mlf., "İtrî", a.e. (15 Şubat 1922/17 Cemâziyelaâhîr 1340), s. 3; Ezgi, *Türk Musikisi*, I, 113; Ergun, *Antoloji*, I, 50, 122, 124, 128-136, 174-179; Semire Oskay, *İtrî ve Bestelediği Şiirler* (lisans tezi, 1948), İÜ Ed. Fak. Ktp., T, nr. 276; Bakî Süha Ediboğlu, *Ünlü Türk Bestekârları*, İstanbul 1962, s. 11-18; Ruşen Ferid Kam, "Rahtetli Üstadım Necatî Lugal ve Bûyük Bestekârmız İtrî Hakkında", *Necatî Lugal Armağanı*, Ankara 1968, s. 59-64; a.mlf., "İtrî Mustafa Efendi", *Dârülelhan Mecmuası*, sy. 2, İstanbul 1340, s. 65-67; a.mlf., "Radyomuzda İtrî", *Radyo Mecmuası*, sy. 9-10, Ankara 1942, s. 7; Yılmaz Öztuna, *İtrî*, Ankara 1987; a.mlf., *BTMA*, I, 374-376; Rüstü Şardağ, *Mustafa İtrî Efendi*, Ankara 1989; Lâika Karabey, "İtrî Mustafa Efendi, Buhûrîzâde", *MM*, sy. 15 (1949), s. 8-9; Hayri Yenigün, "İtrî", a.e., sy. 116 (1957), s. 233-234, 249; sy. 117 (1957), s. 261, 281; Osman Şevki Uludağ, "İtrî-Eserleri", a.e., sy. 161 (1961), s. 136-137; Halil Can, "Dinî Musikî: İtrî Zamanı", a.e., sy. 317 (1976), s. 21-24; İsmail Baha Süreşan, "İtrî", *MK*, sy. 4 (1977), s. 17-26; Ekrem Karadeniz, "Buhûrîzâde Mustafa İtrî Efendi", *TK*, sy. 194 (1978), s. 44-53; Gövsa, *Türk Meşhurları*, s. 196; Mehmet Aksoy, "İtrî, Mustafa Çelebi (Buhûrîzâde)", *TDEA*, IV, 313-314; Bülent Aksoy, "İtrî", *DBİst.A*, IV, 114-115.

NURİ ÖZCAN

ITTIRAD

(الإتراء)

Övülen veya yerilen kimseye ve soyuna ait isimlerin bir beyitte sıralanması anlamında bir edebî sanat.

Sözlükte "kovmak, sürmek, defetmek" anlamına gelen *tard* kökünden masdar olan *ittirâd* "peşpeşe gitmek, akmak, söz birbiri ardınca akarcasına dökülmek, su

bir engele takılmadan dosdoğru akmak" gibi anlamlarda kullanılır. Kelimenin bedî' ilmindeki tanımı özellikle bu son anlamıyla yakından ilgilidir; bu ilimde "şairin övdüğü, yerdığı veya hakkında mersiye yazdığı kimsenin ve onun soyundan anılması mümkün olan kişilerin isimlerinin kronoloji sırasıyla akıcı bir biçimde zikredilmesi" şeklinde tanımlanmıştır (Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh*, s. 534). Övülen veya yerilen kimseyi daha iyi tanıtabilmek amacıyla sıralanan bu isimlerin veya soy zincirinin bir engele takılmadan su gibi akarcasına söylenmesi, hoş, akıcı ve selis kelimelerden oluşması, söyleyiş güçlüğü (tekellüf) bulunmaması ittîradın gereği ve temel şartıdır. Bir isim zincirinin sıralanışı ve söylenişinde söyleyiş güçlüğü bulunup bulunmadığını okuyucunun edebî zevki belirler. Ancak isim zincirini oluşturan kelimelerin arasına soyla ilgili olmayan bir sıfat sokarak zinciri kesintiye uğratmanın ittîrada aykırı bir tekellüf olduğu söylenmiştir (İbn Ebû'l-İsba', *Tahrîrû't-tahbîr*, s. 353). Şairin kasidesi içinde aruz vezninin bahir ve tef'ilelerine uygun düşecek şekilde ardarda uygun isimleri sıralaması onun yeteneğini, gücünü ve dile hâkimiyetini gösterir (İbn Reşîk el-Kayrevânî, II, 698).

Bu isimlerin tek beyit içinde başlayıp bitmesi şarttır. Nitekim Mütenebbî'nin, Hamdânî Hükümdarı Seyfûddeve'yi övdüğü bir kasidesinde hükümdarın soy zincirini oluşturan isimleri iki beyitte sıralaması eleştirilere sebep olmuştur (a.g.e., II, 701). Bu isimlerin beytin son mısraına (Nüveyrî, VII, 155) veya kasidenin başına (İbn Ebû'l-İsba', *Tahrîrû't-tahbîr*, s. 353) getirilmesi ve az lafızla çok isim sıralanması da bir başarı sayılmıştır.

Belâgat âlimlerinin çoğu, sıralanan isimleri şairin övdüğü veya yerdığı kimsenin soy kütüğünde yer alanların adlarıyla sınırlandırmışlardır. Safiyyüddin el-Hillî övülen kişinin adıyla birlikte sıfat, lakap, künye ve çok defa kabile isminin de sıralanmasını ittîradın gereği sayar (*Şerhu'l-Kâfiyeti'l-bed'iyye*, s. 132).

Arap kültür ve geleneğinde şeref ve övünç kaynağı erkek olarak kabul edildiğinden soy zincirinde kadınların yer alması ittîrad açısından bir kusur sayılmıştır. Nitekim şair Ebû Nûvâs'ın, Abbâsî Halifesi Emlîn'i övdüğü bir kasidesinde halifenin soy zincirinde annesini de anması eleştirisi konusu olmuştur (Yahyâ b. Hamza el-Alevî, III, 93-94).

Soy zincirinde sıralanan isimler bağlaçlarla birbirine bağlanabilir. Bu durumda eski nesilden yeniye veya yeni nesilden eskiye doğru sıralama imkânı bulunur. Şu âyetle eskiden yeniye doğru sıralama görülmektedir: *وَاتَّبَعْتُ مِلَّةَ آبَائِي إِبْرَاهِيمَ وَإِسْحَاقَ* (ve) Ya'küb'un dinine uydum" (Yûsuf 12/38). Şu âyetlerde de tevhide dayalı dinlerin temeli olan Hanîfliği getirmesi ve soyundan peygamberlerin gelmesi sebebiyle Hz. İbrâhim ile başlayan peygamberler zincirinde sıraya riayet edilmiştir: *قَالُوا نَعْبُدُ إِلَهَكَ وَإِلَهَ آبَائِكَ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ إِلَهُا وَاحِدًا* (el-Bakara 2/133, İbrâhim → İsmâil → İshak), *أَمْ يَقُولُونَ إِنَّا إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ* (el-Bakara 2/140, İbrâhim → İsmâil → İshak → Ya'küb → esbât [torunlar], *قَالُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْنَا وَمَا أُنْزِلَ إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ* (el-Bakara 2/136, İbrâhim → İsmâil → İshak → Ya'küb → esbât → Mûsâ → İsâ).

Soy zincirini oluşturan isimler diğer bazı şekillerin yanında çoğunlukla "İbn" kelimesiyle irtibatlandırılır. Bu durumda fesahate aykırı olan zincirleme isim tamlaması söz konusu olur. Ancak zincirleme isim tamlamasının söylenişinde ağırlık bulunmadığı ve kolaylıkla söylendiği takdirde fesahata aykırı olmayacağı ifade edilmiştir. Hz. Peygamber'in şu hadisi buna örnek teşkil eder: *الكَرِيمُ ابْنُ الْكَرِيمِ ابْنُ الْكَرِيمِ*, يوسف بن يعقوب بن إسحاق بن إبراهيم (Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh*, s. 535).

Kazvîni ve onun *Telhîşü'l-miftâh*'ına şerh yazanların birçoğu ittîradı bedî' ilminde mânaya güzellik veren sanatların sonuncusu olarak kabul etmişlerdir. Ancak Teftâzânî'nin *Muhtasarü'l-Me'ânî*'sine hâşiye yazan Şeyh Yâsin ile Kazvîni'nin *et-Telhîş*'ine *Mevâhibü'l-fettâh fi şerhi Telhîşü'l-Miftâh* adıyla şerh yazan İbn Ya'küb el-Mağribî gibi bazı belâgat âlimleri ittîradı mânadan çok lafzı süsleyen bedî' bir tür olarak görmüşlerdir (Desûkî, II, 584-585; İbn Ya'küb el-Mağribî, IV, 410-411).

İttîradı bedî' bir tür olarak ele alan ve birçok örnek vererek açıklayan ilk belâgat âlimi İbn Reşîk el-Kayrevânî'dir (*el-'Umde*, II, 698-701). Konuyla ilgili bilgileri İbn Reşîk'ten nakleden İbn Ebû'l-İsba' el-Mısırî, *Tahrîrû't-tahbîr* ve *Bedî'u'l-Kur'an*'ında birkaç âyet ve hadisi örnek göstermenin dışında türe bir katkıda bulunmamıştır (*et-Tahrîrû't-tahbîr*, s. 352-354; *Bedî'u'l-Kur'an*, s. 141).

Safiyyüddin el-Hillî'den itibaren bedîy-yelerde ittîrad örneklerine rastlanmaktadır. İbn Câbir el-Endelüsî'nin *el-Hulletü's-siyerâ' fi medhi hayri'l-verâ'* adlı bedîyyesinde yer alan ve Hz. Peygamber'in soy şeceresini oluşturan önemli isimlerin kronolojik sıraya göre verildiği ([Hz. Muhammed] → Abdullah → Şeybe [Abdûlmuttalib] → Abdümenâf → Kusay) şu beyit bunların en güzellerindendir: *قد أوثق المجد عبد الله شعبة عن عمرو بن عبد مناف عن قصيهم* (*el-Hulletü's-siyerâ'*, s. 147).

BİBLİYOGRAFYA :

et-Ta'rifât, "İttîrâd" md.; Tehânevî, *Keşşâf*, Beyrut, ts. (Dâru Sâdir), II, 905-906; İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-'Umde* (nşr. M. Karkazân), Beyrut 1408/1988, II, 698-702; İbn Ebû'l-İsba', *Tahrîrû't-tahbîr fi 'ilmi'l-bedî'* (nşr. Hıfînî M. Şeref), Kahire 1383/1964, s. 352-354; a.mlf., *Bedî'u'l-Kur'an* (nşr. Hıfînî M. Şeref), Kahire 1377/1957, s. 141; Şehâbeddin Mahmûd el-Halebî, *Hüsnü't-tevessül ilâ şinâ'ati't-teressül* (nşr. Ekrem Osman Yûsuf), Bağdad 1400/1980, s. 284; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, VII, 155; İbnü'l-Esir el-Halebî, *Cevherü'l-kenz: Telhîşu Kenzi'l-berâ'a fi edevâtı zevî'l-gerâ'a* (nşr. M. Zağlûl Sellâm), İskenderiye 1983, s. 240; Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh fi 'ulûmi'l-belâga* (M. Abdülmün'im Hafâcî), Kahire 1400/1980, s. 534-535; a.mlf., *et-Telhîş fi 'ulûmi'l-belâga* (nşr. Abdurrahman el-Berkûkî), Kahire 1350/1932, s. 387; Yahyâ b. Hamza el-Alevî, *et-Tirâzü'l-mütazammîn li-esrâri'l-belâga*, Beyrut 1402/1982, III, 93-94; Safiyyüddin el-Hillî, *Şerhu'l-Kâfiyeti'l-bed'iyye* (nşr. Nesîb Neşâvî), Dimaşk 1403/1983, s. 132-133; İbn Câbir el-Endelüsî, *el-Hulletü's-siyerâ' fi medhi hayri'l-verâ'* (nşr. Ali Ebû Zeyd), Beyrut 1405/1985, s. 147; Teftâzânî, *Muhtasarü'l-Me'ânî*, İstanbul 1307, s. 419-420; a.mlf., *el-Muṭavveḍ 'ale't-Telhîş*, İstanbul 1309, s. 444-445; Bedreddin b. Mâlik, *el-Mişbâh fi 'ilmi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*, Kahire 1341, s. 83; Desûkî, *Hâşiye 'alâ Muhtasarü'l-me'ânî*, İstanbul 1290, II, 584-585; İbn Ya'küb el-Mağribî, *Mevâhibü'l-fettâh fi şerhi Telhîşü'l-Miftâh* (*Şurûhu't-Telhîş* içinde), Beyrut, ts. (Dâru's-Sürûr), IV, 410-411.

İSMÂİL DURMUŞ

İVAZ

(bk. İVAZ).

İYDİYYE

(عيدية)

Divan edebiyatında ramazan ve kurban bayramları vesilesiyle yazılmış kaside.

Divan şairleri arasında büyüklere ithafen kaside yazmak için değerlendirilen fırsatlardan biri de iyd-i fitr (ramazan bayramı) ve iyd-i adhâ (kurban bayramı) gün-